

УДК 930.2:341.17(=161.2=512.1)«16»

Ф. Г. Туранли

**ФОРМУВАННЯ УКРАЇНОКОЗАЦЬКО-
КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОРСЬКІ ПОХОДИ
ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ**

Туранли Фергад Гардашкан оглу, к. і. н., доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства, e-mail: turanly@yahoo.com

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються важливі відомості, отримані з турецьких та українських писемних джерел. Обговорюється тлумачення термінологічного значення слова «козак», а також пояснюються обставини виникнення та розвитку запорозького козацтва як військово-політичної організації. Представлено інформацію про напади запорозьких козаків на чорноморські прибережні землі Османської держави і, зокрема, йдеться про причини та наслідки походів, здійснюваних українськими козаками на міста й фортеці ворога, розташовані на південних берегах Чорного моря. Повідомляється про тривалі походи козацької флотилії певними морськими шляхами та їх наслідки.

Ключові слова: козак; писемні джерела; тюрк; море; похід; військово-політичний союз.

Ф. Г. Туранли

**ФОРМИРОВАНИЕ УКРАИНОКАЗАЦКО-
КРЫМСКОТАТАРСКОГО СОЮЗА И МОРСКИЕ ПОХОДЫ
ЗАПОРОЖСКИХ КАЗАКОВ**

Туранли Фергад Гардашкан оглу, к. и. н., доцент кафедры общего и славянского языкознания, e-mail: turanly@yahoo.com

Национальный университет «Києво-Могилянская академия»,
ул. Г. Сковороды, 2, г. Киев, 04070, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются важные сведения, полученные из турецких и украинских письменных источников. Обсуждается толкование терминологического значения слова «казак», а также объ-

ясняются обстоятельства возникновения и развития запорожского казачества как военно-политической организации. Представлена информация о нападениях запорожских казаков на черноморские прибрежные земли Османского государства и, в частности, говорится о причинах и последствиях походов, осуществляемых украинскими казаками на города и крепости противника, расположенные на южных берегах Черного моря. Сообщается о длительных походах казацкой флотилии определенными морскими путями и их последствиях.

Ключевые слова: казак; письменные источники; турк; море; поход; военно-политический союз.

F. G. Turanly

FORMATION OF THE UNION BETWEEN THE UKRAINIAN COSSACKS AND CRIMEAN TATARS, SEA MARCHES OF THE ZAPOROZHIAN COSSACKS

Turanly Ferhad Gardashkan Oglu, Ph.D in History, at the General and Slavic linguistics Department, e-mail: turanly@yahoo.com

National University of «Kyiv-Mohyla Academy»,
Skovorody street, 2, Kyiv, 04070, Ukraine

ABSTRACT

The article is devoted to a study of important data obtained from Ukrainian and Turkish written sources. Discussed is the terminological meaning of «Cossack» word as well as explained are the circumstances of the Zaporizia Cossacks development into a military and political organisation. Our research deals with the Ukrainian Cossacks' attacks on the Black Sea coastal areas that belonged to the Ottoman Empire, and in particular considered are the reasons and consequences of Cossacks' attacks on the cities, towns, and fortresses, located on the southern shore of the Black Sea. The research exposes long-lasting marches of the Cossack Fleet along the marine routes, and across the subordinated lands located in the lower areas near the rivers of Dnieper, Bug, Dniester and Danube. As for the events studied, underlined is that, due to systematic attacks of the Ukrainian Cossack Army, the Ottoman Empire had serious losses, and in particular: lots of people were captivated, cities and towns were conquered and gained, the estates were destroyed.

Key words: Ukraine; written sources; Cossack; Turk; Zaporozian; Black Sea; military march.

Значущість нашого дослідження полягає в тому, що вивчення україно-козацького фактору в межах історії османської доби Туреччини має важливе значення для об'єктивного висвітлення північного вектора зовнішньої політики Високій Порти, зокрема в контексті морських походів запорозьких козаків на південні береги Чорного моря. Адже відображення в українських та турецьких писемних джерелах значення «козацького чинника» в розвитку військово-політичної ситуації в Північному та Південному Причорномор'ї на початку XVII століття має неабияке значення для здійснення ґрунтовного дослідження проблематики, пов'язаної з темою нашого дослідження. Суть сформульованої теми дослідження полягає в тому, що з усього загалу відомостей, наявних в українських та турецьких рукописних документах дослідженої нами історичної доби, які містять інформацію з історії козацько-гетьманської України, на особливу увагу заслуговує джерельний матеріал, де висвітлюються обставини формування політичного та воєнного союзу Війська Запорозького з Кримським ханством. Адже саме ця історична подія, на наш погляд, стала зовнішнім чинником, який дуже вагомо вплинув на подальшу історичну долю України. Справді, залучення відповідного джерельного матеріалу до досліджень вітчизняної історії першої половини XVII століття надає можливість виявити процес трансформації взаємин між козацько-гетьманською Україною та Кримським ханством від суто ворожих до союзницьких, а значить і простежити основні етапи формування та зовнішню спрямованість військово-політичного союзу, сформованого вказаними державами.

Розв'язання визначеного завдання теми цього дослідження має відбуватися з врахуванням факту загострення військово-політичної ситуації, яке сталося у Причорномор'ї на початку XVII ст. У науковій літературі була висловлена думка про те, що зазначене явище було викликане двома чинниками, першим з яких виявилось посилення на межі XVI та XVII століть суперечностей у вищезазваному регіоні між Османською імперією та Річчю Посполитою. Причиною ж цих суперечностей стали прибережні райони Північного і Західного Причорномор'я та землі Богдана [1, с. 321–322]*, за володіння якими між відпо-

---

* «Богдан» — назва, якою у Високій Порті означалися землі Молдови й Румунії, які в 1455 році султан Мехмед II обкладав податком, і які на початку XVII століття являли собою територію, підвладну Османській імперії.

відними державами у визначений нами час точилися війни [2, с. 123–129]. Другим чинником, який значною мірою посприяв загостренню військово-політичної ситуації у Причорномор'ї, виявилось значне зростання кількості вторгнень у причорноморські володіння Високої Порти військово-морських загонів українських козаків після посилення запорозького козацтва. Унаслідок цього історичного явища турецьке «*Mare Nostrum*» перетворилося на арену тривалих морських війн [3, с. 254–255, 274]. Про зростання значення «козацького фактору» в міжнародних відносинах на початку XVII століття свідчить і той факт, що в зазначений час збройні формування запорозьких козаків з 1604 року використовувалися у війні між Австрійською та Османською імперіями у складі як австрійської армії, так і збройних сил Високої Порти. Важливо зазначити, що запорозькі козаки у зовнішній політиці Габсбургів розглядалися не тільки в якості допоміжної військової сили. «Козацький фактор» мав для них стратегічне значення і для посилення впливу на зовнішню та внутрішню політику Речі Посполитої з метою заволодіння польським тронem [4, с. 5–7]. Подальший розвиток дослідженої нами військово-політичної ситуації докладно відображений у джерельному матеріалі османсько-турецьких писемних документів визначеної історичної доби. Зокрема здійснений нами джерелознавчий аналіз текстів турецьких літописів, у тому числі літопису Катіба Челебі, який має назву «*Fezleke-i Kâtib Çelebi*», уможливив виявлення того історичного факту, що запорозькі козаки здійснювали морські походи Чорним морем, досягаючи при цьому самого Дунаю. Із тексту названого історичного документу було також встановлено, що в місяці реджебі 1013 року за літочисленням Гіджри (листопад — грудень 1604 року) козацьке військо здійснило збройний напад на турецьке портове місто Синоп, розташоване в центральній частині південного узбережжя Чорного моря в районі півострова Інджебуруна [6, с. 144–145]*. Результатом цього нападу було захоплення й зруйнування фортеці зазначеного міста, захоплення великої кількості матеріальних цінностей та взяття в полон численної кількості місцевих мешканців — жінок і

---

* Назване місто ще з часів античності активно торгувало з Кримом. Зокрема саме від порту Синопи починався прямий морський торговельний шлях через Чорне море до Херсонеса Таврійського та до міст Боспорського царства.

дітей. Після цього запорозькі козаки одразу ж покинули зруйноване місто й повернулися додому. Згадані бойові дії козаків завдали Османській імперії настільки відчутних втрат, що турецький воєначальник Ібрагім-паша отримав наказ перехопити й покарати цих нападників. Заскочивши запорозьких козаків у районі гирла Дніпра, поблизу Очакова, турецька флотилія нанесла їм поразку. Внаслідок цього морського бою частина запорозького війська була знищена, решта захоплена у полон, причому 20 полонених козаків були доставлені у Стамбул. На основі аналізу зазначеного нами джерельного матеріалу варто наголосити, що командування військово-морськими силами Високої Порти передбачило маршрут, яким запорозькі козаки поверталися на батьківщину після здійснення ними згаданого вище нападу на місто Синоп. Дійсно, створюється враження, що Ібрагім-паша зробив засідку саме в тому місці, де, згідно з його сподіваннями, обов'язково мали з'явитися переслідувані його флотилією воїни супротивника. Це міркування наводить нас на думку про те, що збройні вторгнення військово-морських загонів запорозьких козаків у причорноморські володіння Високої Порти на той час відбувалися досить часто і мали відносно сталий характер. У зв'язку з цим ми вважаємо за важливе відзначити, що Катіб Челебі в іншому фрагменті тексту свого літопису, означеному назвою «Звістка про спорудження фортеці на обох берегах гирла ріки Озі [Дніпро]», датованому місяцем реджебом 1013 року за літочисленням Гіджри (листопад — грудень 1604 року), повідомляє про зведення, одразу ж після розглянутої історичної події, оборонних споруд з метою перешкодження вільному виходу козацьких флотилій у Чорне море для здійснення своїх нападів на турецькі причорноморські прибережні володіння [7, с. 600–601]. Свідченням того, що вторгнення морських збройних загонів запорозьких козаків представляли собою значну загрозу володінням Високої Порти у Причорномор'ї, є подана у дослідженому нами літописі інформація щодо датованого 1015 роком за літочисленням Гіджри (1606 роком) наказу султана Ахмеда I (роки правління 1603–1617), текст якого міститься в розділі, що має назву «Відрядження командувача Іскендер-паші до козаків та відправлення листа до Трансільванії». У цьому документі повідомляється про те, що навесні зазначеного року Боснійський пра-

витель Іскендер-паша був призначений командувачем війська, яке налічувало 15 тисяч піхоти та кінноти, задля забезпечення опору військово-морським формуванням запорозьких козаків, які виходили в Чорне море з метою здійснення руйнівних нападів у володіннях Високої Порти у Нижньому Подунав'ї, зокрема — на території Молдови. Далі в цьому документі* говориться про те, що в результаті цієї воєнної кампанії польське та козацьке війська зазнали поразки, внаслідок чого країна Молдова була звільнена, а 5 (п'ять) сотень козацьких вояків були взяті в полон та відправлені до Стамбула. Значимо, що, на нашу думку, інформація про цю саму історичну подію подана також у датованому 1027 роком Гіджри (1618 рік за Р. Х.) розділі «Боснійський правитель Іскендер-паша (Милість Божа Його душі), який завдав нищівного удару по козацькому військовому загону, який напав на Молдову» літопису Печеві Ібрагіма Ефенді. Згідно з останнім, 40-тисячне польсько-українське військо на чолі з «руським» (козацьким) командиром на ім'я Корський захопило Молдову, але зазнало поразки від очолюваної Іскендер-пашою турецької армії. Таким чином, Молдову було звільнено, і над цією країною був відновлений контроль з боку Османської імперії. «Копія восьмого листа, написаного на ім'я кримського хана з приводу козацьких руйнівників», в якому турецький султан (очевидно, Ахмед I) засуджує дії запорозьких козаків, які спільно з московитами чинили руйнівні напади на населені пункти, розташовані на узбережжі Чорного моря, зокрема — на території Кримського ханства. Для відбиття цих нападів за наказом султана на допомогу кримському ханові були відправлені тридцять військових кораблів. Окрім цього було наголошено на готовності відрядити в розпорядження хана значні збройні сили, які передбачалося передислокувати з Дніпровського ейалету, Молдови, Добруджі та Сілістри [8, с. 405–406]** і які мав очолити досвідчений командир.

* Подаємо назву цього документу турецькою: İskender Paşa Kazak Tarafına Serdar [Tayin Edildi] ve Erdel'e Mektup Gönderildi.

** Добруджа — історична область, розташована на кордоні між Румунією та Болгарією (північна частина Добруджі входить до складу Румунії, а південна — до Болгарії). Зі сходу на захід її територія простягається від західного узбережжя до Балканських гір. У 1417 році ця історична область стала володінням Османської імперії, вона мала статус санджаку чи ейалету. Добруджа зазнавала численних нападів з боку угорців, валахів та українських козаків.

Отримана інформація свідчить про те, що українські козаки в першій половині XVII століття представляли собою відчутну військово-політичну силу, значущість якої у протистоянні з Річчю Посполитою та з Османською імперією визнавалася обома названими сторонами. Разом з цим підтверджується міркування, згідно з яким вільне козацтво, незважаючи на те, що воно, по суті, з одного боку, для Речі Посполитої було «непередбачуваним, неспокійним елементом», однак, з іншого боку, без якого вказана держава не могла обійтися у справі забезпечення захисту своїх кордонів [9, с. 271]. Про статус козацьких збройних загонів стосовно Речі Посполитої йдеться в наступній частині літопису Катіба Челебі під назвою «Прибуття польського посланця в Стамбул з проханням про поновлення миру» у 1016 році Гіджри (1607 рік) [7, с. 539–540]. Зокрема у названому документі повідомляється про те, що умовою відновлення миру та дружби між Річчю Посполитою та Османською Туреччиною стало виконання вимоги, згідно з якою козацькі збройні сили, які перебували у підпорядкуванні Польщі, не повинні були чинити нападів на турецькі володіння. Ці відомості свідчать про використання урядом Речі Посполитої запорозьких козаків у своїй збройній боротьбі з Османською імперією. Саме ця обставина, згідно з зазначеним повідомленням, свідчить про велике значення «козацького фактору» в налагодженні мирних відносин між вищеназваними країнами.

Слід сказати, що про згаданий фактор говориться в іншій частині вже названого літопису «Підготовка до укладання мирного договору з Іскендер-пашою», датованій 1016 роком за літочисленням Гіджри (1607/1608 рік). Зокрема у цьому писемному документі повідомляється про шкоду, завдану козацькими загонами прибережним турецьким володінням у Північно-Західному Причорномор'ї. Зокрема говориться про те, що під час перебування Іскендера-паші із своїм військом в районі річки Дністра відбулися переговори з польською стороною

У час правління султана Байезида II (1481–1512 роки) названа область разом зі своїм адміністративним центром, містом Сілістрою, була приєднана до Румелійського бейлербейліку, але у зв'язку з численними нападами на його територію запорозьких козаків, за правління султана Мурада III (1574–1595 роки), а саме у 1593 році, Добруджа була приєднана до Дніпровського бейлербейліку (військова адміністрація у великих ейялетах Османської імперії. Посадова особа, яка керувала зазначеною військовою справою, називалася «бейлербегі»).

щодо укладання мирного договору. Упродовж цього переговорного процесу розглядалось також і питання про становище запорозьких козаків. Було зазначено, що головною причиною порушення миру у відносинах між вищезгаданими країнами були татарська спільнота й збройні загони українських козаків. Саме вирішення «козацького питання» виявилось принциповою умовою для можливого укладання зазначеного договору, за яким передбачалось відбивати козацькі напади та перешкоджати виходу козацьких збройних сил з гирла Дніпра в Чорне море, щоб у такий спосіб забезпечувати стабільність у Молдові, Валахії та Трансильванії, а також щоб створити умови для розвитку вільної торгівлі уздовж Дунайського річкового шляху. Таким чином, у текстах вищеназваного договору, складеного турецькою та польською мовами та підписаного 14 січня 1608 року між Високою Портою і Річчю Посполитою, а отже і в оригінальному тексті літопису Катіба Челебі, подана інформація, яка свідчить про одночасні збройні вторгнення запорозьких козаків та кримських татарів у нижньодунайські володіння Високої Порти, які являли собою загрозу для зовнішніх економічних інтересів названої держави.

Відомості від Катіба Челебі, що містяться в іншій частині його літопису, а саме в розділі «Прибуття посланця з Польщі», у 1018 році за літочисленням Гіджри (1609/1610 рік), свідчать про тривалість козацьких морських походів. Зокрема в цьому місці говориться, що прибули до Стамбула з наближених до польського короля кордонний секретар, адвокат і посланець на ім'я Gorgogofci (ймовірно — Горгорович) з інформацією про те, що під час відбиття військом Речі Посполитої одного з руйнівних нападів морських збройних загонів запорозьких козаків був скоєний напад на Польщу з боку кримськотатарського війська. З цього приводу великий везір Халіль-паша написав листа кримському ханові Джанібеку Гіраю з вимогою припинити напади підпорядкованих йому збройних сил на володіння Польщі, тому що такі дії суперечили мирному договору, укладеному Високою Портою з Річчю Посполитою. Для нашого дослідження ці відомості є цікавими тим, що вони певною мірою відображають обопільну зацікавленість Запорозької Січі та Кримського ханства у посиленні бойових дій проти зазначеної країни, наслідком чого стало координування бойових дій

збройних сил вказаних державних утворень проти Речі Посполитої. При цьому варто зазначити, що кримськотатарське військо діяло всупереч укладеному раніше і розглянутому нами вище турецько-польському мирному договору.

Важливим для нас є відображення у досліджених нами османсько-турецьких рукописних документах того факту, що упродовж наступних трьох років, які проминули від часу розглянутої історичної події, активність вторгнень військово-морських загонів запорозьких козаків у турецькі володіння не зменшилася, проте дещо звузився їхній ареал. Така ситуація зберігалася також і під час правління в козацькій Україні гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного (1614–1622 роки). Тогочасна зовнішня військова активність запорозького козацтва була повністю спрямована проти Османської Туреччини [10, с. 341–342; 11, 57–58]. Таке міркування підтверджується текстами розпоряджень турецького султана офіційним посадовим особам, призначеним у причорноморських володіннях Високої Порти, а саме: «Наказ суддям Сілістри, Нігболу та Відня [про відправлення військової сили в регіон Дніпра] від 2 дня шеввала 1036 року Гіджри (16 червня 1627 року за християнським літочисленням) [12]; «Наказ судді та правителю Аккерману» від 10 дня місяця зількаде 1036 року Гіджри (23 липня 1627 року за християнським літочисленням) [13]; «Наказ релігійній особі («молла») Синопа [з приводу оборони фортеці Синоп від нападу козацьких руйнівників] від 21 дня місяця джемазей-леввела 1037 року Гіджри (28 січня 1628 за християнським літочисленням) [14]; «Наказ беглербегові [регіону] Дніпра (Нехай буде Його щасливе життя тривалим!) Ібрагіму», датований початком (перша декада) місяця рамадана 1037 року Гіджри (5–15 травня 1628 року за християнським літочисленням) [15]; «Наказ головнокомандувачу Дніпровського [регіону] Ібрагіму-паші [з приводу оточення фортеці Кафа військовими силами хана Мехмеда Гірая та калґая Шагіна Гірая спільно з козацькими нищівними загонами]» [16] від 3 зількаде 1037 року Гіджри (5 липня 1628 року за християнським літочисленням); «Накази суддям міст Кафи, Судака, Тамані [з приводу позбавлення права володіння ними Кримським ханством Мехмеда Гірая та його брата Шагіна Гірая через те, що останні принесли своєму населенню страждання] від 27 дня місяця шеввала 1037

року Гіджри (30 червня 1628 за християнським літочисленням)» [17] та інші. Адже ці історичні документи містять інформацію про те, що на час сходження на трон Московського царства Михайла Романова (роки правління 1613–1645) діяльність збройних сил запорозьких козаків обмежувалася лише нападами на прибережні райони Південного Причорномор'я, які були тоді підконтрольні Високій Порті. Ця обставина спричинила численні збройні сутички між військовими загонами українських козаків та збройними силами Високої Порти. У даному випадку ми не вважаємо за доцільне аналізувати спонукальні мотиви вторгнень військових формувань Запорозької Січі у причорноморські володіння Османської Туреччини, але маємо зазначити, що така військова активність є свідченням посилення воєнної організації українського козацтва та зростання військово-політичної ваги Запорозької Січі в названому регіоні Європи. Оскільки виявляється, що, на відміну від козацького війська, очолюваного Дмитром Корибут-Вишневецьким, бойові дії збройних формувань Запорозької Січі в першій половині XVII століття відбувалися задля досягнення своєї власної мети, а не з метою виконання завдань, поставлених з боку сусідньої держави. Такий висновок можна підтвердити на засадах результатів джерелознавчого аналізу відомостей з османсько-турецьких рукописних документів дослідженої нами історичної доби про низку серйозних нападів на володіння Високої Порти в зазначеному регіоні, здійснених під командуванням гетьмана Петра Сагайдачного. Найбільш значимими з цих військових заходів були такі: вторгнення у володіння ердельських* магнатів та військовий похід, здійснений в 1613 році до Килбуруна**. Зазначимо, що вторгнення запорозьких козаків у причорноморські володіння Високої Порти були настільки загрозливими для останньої, що на боротьбу з ними уряд цієї держави змушений був вивряджати досить значні за своєю чисельністю збройні формування. Зокрема проти очолюваних Петром Сагайдачним

* Erdel — західна територія сучасної Румунії, також частина території Угорського королівства.

** Kılburun — це словосполучення складається з двох слів: «kıl», що означає «волосся», та «burun» — «ніс»; назва фортеці (споруджена тюрками у XV ст.), розташованої на кінці півострова «у вигляді довгого гострого носа, схожого на волосся» (українськ. Кінбурнська коса); північно-західна частина Кінбурнського півострова, що між Дніпро-Бугським лиманом і Чорним морем.

козацьких військово-морських сил, які атакували турецьку фортецю Очаків, захопивши при цьому шість турецьких вантажних кораблів і декілька човнів, була направлена потужна флотилія турецького військово-морського флоту [10, с. 342]. Але, згідно з повідомленнями з османсько-турецьких літописів, а саме з «Захоплення козаками «'ак» фортеці Синоп і у зв'язку з цим страчення Нусуга-паші», датованим 1023 роком за літочисленням Гіджри (1614 роком), з літопису «Історія Печеві» Печеві Ібрагіма Ефенді [18, с. 342–343], з «Захоплення козаками Синопу», датованою місяцем реджебом 1013 року за літочисленням Гіджри (листопад — грудень 1604 року), з літопису «Підсумок історії» Мустафи Катіба Челебі та з «Історія Найіми» Мустафи Найіми Ефенді, найбільш загрозливим для Османської імперії морським військовим походом українських козаків виявився похід, здійснений в серпні 1614 року проти міста Синоп, через яке пролягав морський торговельний шлях, який сполучав столицю Високої Порти (місто Стамбул) зі східним узбережжям Чорного моря [19, с. 908]*. Саме після цієї події літописці XVII століття, зокрема Печеві Ібрагім Ефенді, Мустафа Катіб Челебі та Мустафа Найіма Ефенді, змушені були відзначити особливе значення козацького фактора у співвідношенні військово-політичних сил на Чорному морі. Зокрема Печеві Ібрагім Ефенді наголосив, що захоплення та зруйнування запорозькими козаками Синопа, яке супроводжувалося стратою та взяттям у полон великої кількості мешканців і спаленням цього міста, спричинило прибуття до столиці численних людей, які з плачем, що «підносився до неба», скаржилися султану на правителя названого міста Насуха-пашу. У зв'язку з цим султан видав наказ покарати цього чиновника смертною карою. Печеві Ібрагім Ефенді, Мустафа Катіб Челебі та Мустафа Найіма Ефенді в своїх описах цієї історичної події звернули увагу насамперед на зруйнування запорозькими козаками самого міста Синопа, а також на ту обставину, що в результаті захоплення цього міста запорозькими козаками його населення було страчене, дітей мешканців міста взяли в полон, а саме місто було спалене. Повідомляється також про те, що запоро-

---

* У книзі географа XII століття Абу 'Абдаллаха Мухаммада аш-Шаріф ал-Ідрісі «Розвага стомленого в мандрах по світу» зазначено, що відстань морського шляху від Константинополя через Синоп до Трапезунда тривала 9 днів.

зкї козаки повернулися додому з великою здобиччю [10, с. 343]. У зв'язку з цією подією оборонець Дунайського регіону та Чорного моря Ібрагім-паша отримав наказ встановити контроль за переправами козаків через Дніпро, щоб затримати там противника. Отже, коли козаки повертались вже додому, на своєму шляху вони зіткнулися з татарським військом, і між ними стався запеклий бій. В цьому збройному зіткненні козаки зазнали поразки, втратили свою здобич і намагалися врятувати хоча б свої життя. Ті ж козаки, яким вдалося уникнути загибелі, були взяті в полон воїнами Ібрагіма-паші та відповідним чином покарані, а 20 полонених за вказівкою Ібрагіма-паші 5 жовтня 1614 року доставили до Стамбула. Проаналізовані нами відомості, отримані з вищеназваних османсько-турецьких рукописних документів, дозволяють нам стверджувати, що районом найбільшої військової активності збройних сил Запорозької Січі на морі в першій половині XVII століття був Дніпро-Бузький лиман [10, с. 343–344], який мав стратегічне значення у системі чорноморського торговельного мореплавства, а також являв собою водну артерію, використовувану для здійснення морських походів запорозьких козаків до володінь Високої Порти, розташованих на Кримському півострові та на південному узбережжі Чорного моря. В цьому зв'язку вартим уваги є також повідомлення про те, що навесні 1615 року козацька флотилія запорозьких козаків, яка складалася з 80 «чайок», здійснила військовий похід аж до самої столиці Високої Порти — міста Стамбула. Зважаючи на те, що цей напад був несподіваним для гарнізону Стамбула, місто було сплюндровано, а його околиці спалені. Щоб покарати нападників, султан Ахмед I віддав наказ захопити козацьку флотилію. Виконуючи цей наказ, кораблі турецьких військово-морських сил переслідували флотилію козаків аж до гирла Дунаю, де й відбувся запеклий морський бій, який завершився поразкою турків і захопленням козаками в полон командувача підрозділу турецького флоту, який мав знищити цих козаків [10, с. 347].

Текстологічний аналіз повідомлень з османсько-турецьких літописних творів про вторгнення збройних формувань запорозьких козаків у причорноморські володіння Високої Порти, який ми наразі обговорюємо, на наш погляд, варто здійснювати з врахуванням військово-політичної ситуації, що існувала в

дослідженому нами регіоні впродовж другого десятиріччя XVII століття. Зазначимо, що відповідне становище певною мірою відображене в архівних документах, написаних в часи визначеної нами історичної доби. Зокрема, у книзі № 82 з фонду «Mühimme Defteri» османського архіву Туреччини містяться важливі для нашого дослідження відомості, пов'язані з історією українськокозацько-кримськотатарських стосунків, а саме тих суперечностей, які існували впродовж минулих часів між кримськими татарами, підпорядкованими Османській державі, та українськими козаками, що перебували на службі у Речі Посполитої [20]. На особливу увагу заслуговує інформація, з якої виявляється, що одним з негативних для Високої Порти наслідків морських війн, які ця держава провадила у Середземному морі в 1614 році, стало послаблення військово-політичного контролю османського уряду на Чорному морі. Зазначається, що, скориставшись цієї ситуацією, запорозькі козаки, які перебували під польським контролем, досягли річкою Дунай до Чорного моря і сплюндрували турецьке місто Синоп. Зазначимо, що в літописах вищеназваних турецьких авторів, розглянутих нами вище, були подані докладні описи саме цієї історичної події.

Що ж стосується інформації, пов'язаної з відображенням військово-політичної ситуації, яка існувала на той час у Нижньому Подунав'ї, та стосовно значення козацького фактора в історичному розвитку вказаного регіону, то вони наявні в документах, присвячених опису подій, пов'язаних з боротьбою за престолонаслідування у Молдові, яка перебувала в той час під протекторатом Османської імперії. Саме тому після смерті молдовського воєводи Єремія турецький султан призначив новим воєводою Стефана Томаша. Але дружина колишнього воєводи звернулася до уряду Речі Посполитої з проханням допомогти їй у справі отримання згаданої посади її сином Топалом Костянтином. З цією метою до Молдови було споряджено 40-тисячне українське козацьке військо, за допомогою якого Стефана Томаша було усунуто від влади. У зв'язку з цим в 1616 році до Молдови була споряджена османська армія під командуванням Іскендера-паші, яка завдала поразки названому козацькому війську та поновила Стефана Томаша на посаді молдовського воєводи. Проте Іскендер-паша продовжив свою воєнну компа-

нію проти українського козацького війська спільно з воєводами Валахії, Молдови та Трансільванії. У відповідь на цей захід проти війська Іскендера-паші була споряджена армія Речі Посполитої. Тим часом, напередодні початку битви, а саме 27 вересня 1617 року, на прохання польської сторони було підписано мирну угоду, відому як «Бузький договір» (Bussa Muâhededesi). Умовами цього договору передбачалося скасування козацьких і татарських нападів на придунайські володіння Високої Порти та забезпечення невтручання Речі Посполитої у внутрішні справи Валахії, Молдови, а також Трансільванії. В архівних документах, залучених нами в науковий обіг, також говориться й про те, що в тому самому 1617 році Київський митрополит Петро Могила почав засновувати в Молдові римську церкву, але керівники конфесій були стурбовані таким розвитком подій, пов'язаних з релігійними питаннями. Ці суперечності були відображені в досліджених нами архівних документах наявністю в них відомостей про заходи, вжиті з боку османського уряду для вирішення зазначеної проблеми. Зокрема в документі № 87 з назвою «Наказ воєводі Молдови» [21], датованому приблизно 15 травня 1617 року, йдеться про захист інтересів владики, митрополита й інших священників, які перебували в Молдові, а також міститься застереження про необхідність перешкоджати втручання представників римського духовенства (патріархів) у справи молдовської православної церкви.

Слід зауважити, що з отриманням султанського трону Османом II Генджом (роки правління 1618–1622) 26 лютого 1618 року, який намагався посилити міжнародну політику своєї держави, посилювся процес організації воєнних компаній для вирішення стратегічних питань. З іншого боку, знову активізувались напади вищезгаданого козацького війська проти Молдови. В досліджених нами документах є відомості про те, що згідно з відповідним наказом вже згаданий нами Іскендер-паша вкотре спрямував свою армію проти козацького війська. Зокрема, йдеться про накази посадовцям-командирам турецьких володінь у Дніпровському та Дунайському регіонах вжити заходів, спрямованих на забезпечення опору збройним формуванням українських козаків.

Щоб краще зрозуміти військову ситуацію, що склалася в нижньодніпровських володіннях Високої Порти, можна ско-

ристатися інформацією з документа № 298, що має назву «Наказ усім кадї, які перебувають в санджаці Сілістра» і датований 1 вересня 1618 року. В цьому документі йдеться про додаткові заходи, які мають забезпечити посилення оборони згаданих володінь від вторгнень ззовні, а саме — про необхідність перебування у фортеці Очаків упродовж зимового періоду самого правителя Сілістрійського санджаку — головнокомандувача «Özo»* Мехмеда бея: «Özo Beğlerbeğisi ve ber-vech-i arpalık Silistre sancağına mutasarrıf olan emoru'l-ümerâ'il-kirâm Mehmed dâme ikbâlühû hâliyâ müceddeden binâ vü ta'mor olunan Özo Kal'asında kışlayup ol etrâfı muhâza itmek fermânım olmağla kendisi Özo'de kalup...» [22]. Щодо подальших заходів, які передбачалося вжити командуванням Високої Порти в Дніпровському регіоні, то вони зазначені в документі № 237, що має назву «Наказ на ім'я правителя Сірема** Гасану бею» та був виданий через місяць після вищерозглянутого наказу, а саме 12 травня 1618 року. Сутність останнього наказу полягає в необхідності передислокувати певну частину збройних сил Високої Порти з району, прилегло до Середнього Подунав'я, в бік Дніпра «...Özo cânibine varup hidmetde bulunmağa sa'yü ikdâm eylesin. Özo cânibinün muhâvazası mühimmatdandır...» [23]. В османсько-турецьких архівних документах, зокрема в тих, що зберігаються у вищезазначеному фонді, міститься важлива інформація про заходи турецького уряду, спрямовані на посилення оборони нижньодніпровських володінь Високої Порти, а також на підготовку до Дніпровського (Özo) походу. Зокрема в документі № 231, що має назву «Наказ кадїєві та оборонцю фортеці Сілістра Мехмеду» і датованому 1 червня 1618 року, наголошується таке: «У зв'язку з потребою в додаткових силах для виконання ремонтних робіт фортеці на узбережжі Дніпра з загальної кількості людей, які повинні були направлятися з фортеці Сілістра, 10 осіб мали бути направленими в бік Дніпра проти козацьких озброєних розбійних формувань; інша частина в кількості 40 осіб складалась з релігійних осіб, призна-

* У досліджених нами османсько-турецьких писемних документах термін (Özo, Özi, Özü) застосовується у двох семантичних значеннях: 1) гідронімічному (річка Дніпро); 2) топонімічному (фортеця Очаків — головний адміністративний центр Дніпровського регіону).

** Сірем — османське володіння, що розташовувалося на рівнині межиріччя Дунаю та його правої притоки — річки Сави.

чених для забезпечення життєдіяльності фортеці на Дніпрі, а решта з 20 осіб повинні були залишатися для оборони фортеці Сілістра. Чисельність осіб, які відряджаються, має бути такою, як було відправлено раніше» [24]. Отже із поданого тексту архівного документу виявляється, що уряд Високої Порти вважав посилення військової присутності у Дніпровському регіоні за стратегічне завдання зовнішньої політики названої держави. Причина активізації військових зусиль відповідним чином визначається, зокрема, з архівного документу № 238, що має назву «Наказ правителю Боснійського ейялету візиру Іскендеру-паші про призначення його головнокомандувачем війська, яке має відправитися у напрямку Дніпра» [25] і датований 1 червня 1618 року (за календарем Гіджри — 7 дня місяця джемазейлагіра 1027 року). Цей наказ містить відомості про те, що Іскендер-паша, незважаючи на будь-які обставини, повинен був вирушити разом зі своїм військом до Дніпра і забезпечити оборону цього регіону, відбиваючи грабіжницькі напади козацьких збройних загонів. Зазначимо, що при цьому вказувалося також на необхідність вжити заходів, спрямованих на позбавлення українських козаків джерел поповнення запасів їхнього харчування під час здійснення ними контролю за кораблями, які рухалися Дунайським річковим торговельним шляхом. Зокрема у документі № 310, відомому під назвою «Наказ головному правителю Дніпровського [регіону] кадіві Бабадаги та головному представнику у Подунав'ї Мустафі» [26] і датованому 22–25 серпня 1618 року (за календарем Гіджри — 1 дня місяця рамадана 1027 року), згадується про те, що риболовля в озерах і протоках в області Бабадаги Дунайського регіону не є прибутковою для державної скарбниці, а, навпаки, виявляється забезпеченням харчування для козацьких збройних загонів, які переходять у цих місцях і навіть контролюють судноплавство в цій зоні. Таким чином, з розглянутих архівних документів з'ясовується, що причиною активізації воєнних зусиль Високої Порти в Нижньому Подніпров'ї було посилення військової активності збройних формувань українських козаків стосовно володінь названої держави, розташованих у Північно-Західному та Західному Причорномор'ї. Разом з цим перетворення Запорозької Січі на потужну воєнну силу спричинило посилення прагнень Речі Посполитої залучити укра-

їнських козаків до своїх військових дій проти Московського царства. Такі прагнення простежуються в архівному документі польського походження, складеному, імовірно в 1619 році, під назвою «Письмо неизвестного к Козакам Запорожским, представляющее им опасности, коим подвергается Речь посполитая, по причине их набегов на Турцию и советующее им отправляться на Московскую войну к Королевичу Владиславу, если не в состоянии жить мирно» [27]. Ґрунтуючись на висловленому, ми вважаємо за доцільне зазначити, що в досліджених нами османсько-турецьких історичних писемних документах є відомості про вторгнення військово-морських загонів запорозьких козаків у Нижнє Подунав'я на територію, прилеглу до Стамбула, про їхні напади на портове місто Синоп, а також про заходи уряду Високої Порти, спрямовані на посилення оборони свого Дніпровського регіону, що свідчить про те, що згадані бойові дії чинилися з використанням тих самих стародавніх шляхів торгівлі в Причорномор'ї, якими в добу раннього середньовіччя активно пересувалися купці з Київської Русі до Візантійської імперії та навпаки. Зокрема то був дніпровсько-чорноморський водний торговельний шлях, яким, згідно з Ібн Хурдазбігом, «купці-руси» через гирло Дніпра і надалі вздовж західного узбережжя Чорного моря транспортували свої товари до Константинополя. Цим самим водним шляхом, за даними з «Повісті минулих літ», здійснювалися військові експедиції київських князів проти Константинополя у 911 та у 944 роках. Що ж до нападів українських козаків на портове місто Синоп, то вони здійснювалися морським торговельним шляхом, який, згідно з ал-Ідрісі, пролягав від Константинополя у східному напрямку вздовж північного узбережжя півострова Мала Азія до Трапезунда і далі вздовж східного узбережжя Чорного моря прямував на північ, до «руського моря», тобто до Керченської протоки [28, с. 154–155; 29, с. 18–19, 23–24, 30, 908]. Отже варто констатувати, що розглянута нами військова діяльність запорозьких козаків упродовж перших двох десятиріч XVII століття була найактивнішою складовою функціонування вищезначених водних комунікаційних шляхів.

Військові дії українських козаків доцільно умовно розділити на два типи: 1. Руйнівні вторгнення окремих військово-морських загонів у прибережні володіння та портові міста Осман-

ської імперії; 2. Участь в якості союзників у війнах з Високою Портою, які провадилися Річчю Посполитою та Австрійською імперією. Зазначимо, що присутність у повідомленнях з османсько-турецьких писемних документів про згадані військові дії докладної інформації про втрати козаків у боях та покарання їх турками є свідченням визнання авторами цих документів запорозьких козаків як найбільш сильних, а отже — небезпечних для Високої Порти воїнів. На користь висловленого нами міркування свідчить той факт, що «козацьке питання» було одним з найважливіших питань у дипломатичних стосунках згаданих європейських держав з Османською імперією. Ця обставина відображувала значне зростання військової сили українського козацтва, і як наслідок цього історичного явища — посилення значення цієї етнополітичної спільноти в системі міжнародних відносин у Європі дослідженої нами історичної доби. До сказаного варто додати, що зафіксована угорською дослідницею Марією Іваніч в австрійських архівних документах інформація про участь запорозьких козаків у війні з Габсбургами на боці Османської імперії не підтверджується досліджуваними нами османсько-турецькими писемними документами. Тому доцільно висунути припущення, що згадані козаки були вільними найманцями. Отже розглянута інформація, на наш погляд, є додатковим свідченням того, що потреба у такій військовій силі, якою були запорозькі козаки, виявлялася з боку всіх учасників розглянутого збройного конфлікту, а саме з боку Речі Посполитої, держави Габсбургів, а також Османської імперії, зокрема.

Важливими для нашого дослідження є виявлення відомостей про наявність у другому десятилітті XVII століття чинників, які стали передумовами для формування в майбутньому українськокозацько-кримськотатарського союзу. Зокрема такими є повідомлення про те, що збройні сили Кримського ханства, незважаючи на підлеглість цього державного утворення Османській імперії, разом з українськими козаками чинили вторгнення у нижньодунайські володіння останньої.

Підсумовуючи це дослідження, варто наголосити на такому: 1) етимологічне значення терміну «козак» — «рити, копати», «надбання, здобуток; прибуток; дохід», а також «переможець», «вправний вершник», «вільна людина, яка шукає для себе пригод» та інше; 2) слід вважати, що первинним історично-гео-

графічним ареалом козацтва була територія кипчацького степу (Deşt-o Kırçak); 3) процес формування та розвитку українського козацтва слід вивчати у взаємозв'язку з кипчацьким козацтвом; 4) хронологічно час появи слова «козак» — до XII століття; 5) 90-ті роки XV сторіччя — початок морських походів українських козаків; 6) запорозькі козаки в період між другою половиною XV та першою половиною XVII століть здійснювали морські походи в район південного узбережжя Чорного моря понад 20 разів; 7) причини цих походів були, головним чином, політичні та економічні; 8) у результаті наступу козацького війська України Османська держава зазнавала відчутних втрат, а саме: багато людей потрапляли у полон, міста і фортеці захоплювались, а нерухоме майно знищувалось чи руйнувалося. Отже, об'єктивне тлумачення текстів українських, турецьких і деяких арабських писемних джерел уможливує здійснення досліджень з питань формування та етапів розвитку українського козацтва, морських походів запорозьких козаків та умов і обставин укладання ними своїх воєнно-політичних союзів.

Література та джерела

1. Türk Ansiklopedisi, Boğdan, İstanbul, Millo Eğitim Basımevi, 1976, Cilt 8, s. 321–322.
2. Collectanea z Dziejopisów Tureckich Rzeczy do Historii Polskiej Służących. Z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag przez J. J. Sękowskiego Profesora zwyczajnego języków Wschodnich w Cesarskim Uniwersytecie S. Petersburskim, Tom Pierwszy z Rycinami, w Warszawie Nakładem Zawackiego i Węckiego Uprzywilejowanych Drukarzy i Xięgarzy Dworu Królestwa Polskiego, 1824.
3. Финкель К. История Османской империи: Видение Османа: [пер. с англ.] / Кэролайн Финкель. — М.: ФСТ, 2010. — 829, [3] с.
4. Mbria Ivanics, Nimçe İmparatoru Hizmetinde Bulunan Kazak Kuvvetleri (1593–1606), Szeveget / Macaristan [1995] (рукопис цієї роботи зберігається в нашому особистому архіві).
5. Леп'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / Сергій Леп'явко. — Чернігів: Сіверянська думка, 1996. — 288 с.
6. Крюков В. Г. Ал-Хуварізі про «Сарматію — землю бурджанів» та сусідні з нею «країни» / Віктор Григорович Крюков. — Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. — С. 144–145.
7. Aycibin, Zeynep, Kâtib Çelebi. Fezleke: Tahlil ve Metin. I, II, III, Doktor Tezi, Hazırlayan: Zeynep Aycibin (20016076), Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, T. C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2007, 1115 s.

8. Türk Ansiklopedisi, Dobruca, Cilt XIII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 405–406, 511 s.
9. Ekkehard Eickhoff, Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700, München 1970, 495 s.
10. Yücel Öztürk, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar, 1. Baskı, İstanbul 2004, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 488 s.
11. Ferhat Turanlı, Zaporoq Kazaklarının Güney Karadeniz Sahillerine Düzenledikleri Seferleri, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu — III, Kocaeli Ünversitesi, Türkiye, 25–26–27 Mart 2016, 188 s.
12. 2 [3] — Silistre ve Niğbolı ve Vidin sancaklarında vâkı' olan kâdolarla hüküm ki, BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII, Yayına hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioglu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara 2001, i. 4, XLII s., 121 s.
13. 4 [5] — Akkirman kâdosına ve mütesellimine hüküm ki, Hicro: 10 Zolkade, sene 1036), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII, Yayına hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioglu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara 2001, s. 5, XLII s., 121 s.
14. 100 [118] — Sinob monlâsına hüküm ki, BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54. Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII ... s.69.
15. 65 [80] –Beğlerbeğisi İbrâhom dâme ikbâlühûya hüküm [ki], BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII ... s. 47.
16. 105 [123] — Özo Beğlerbeğisi İbrâhom Pasa'ya hüküm ki, Hicro: 3 Zilkade 1037, BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). — T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII... s. 73–74.
17. 101 [119] — Kefe ve Sudak ve Taman kâdolarına hüküm ki, Hicro: 27 Şevval, sene 1037, BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII... s.69–70.
18. Peçevi, İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Cilt II, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.342–343, 489 s.
19. Al-İdrisi, Opus geographicum sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare student». Consilio et auctoritate E. Cerulli, F. Gab-

- rieli, G. Levi Della Vida, L. Petech, G. Tucci. Una cum aliis ediderunt A. Bombasi, U. Rizziano, R. Rubinacci, L. Vecchia Vaglieri. Neapoli — Romae: Publisazipni dell 'Istituto per l'Oriente, 1891, Fascicle VIII, p.908.
20. BAO, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Yayına hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara, 2000, s. XII, 333 s.
  21. 87 — Boğdan voyvodasına hüküm ki: Boğdan'da bulunan vladika, metropolit vs. papazların işlerine Rum patrikleri ve dışardan bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalelerin önlenmesi, Hicro: 9 Cemazeyilvel, sene 1026, BOA, MD, Nu.: 82, s. XIV, 59.
  22. 298 — Silistre sancağında vâkı' olan kâdoları hüküm ki: Silistre sancağına arpalık olarak mutasarrıf olan Özo Beğlerbeyi Mehmet Beğ Özo Kalesi'nde kışlayacağından, sancağın a'sâr ve rüsumu ile bâd-ı hevâsımın kendi yerine görevlendirildiği kethüdası Mehmet Çavus'a tahsil ve zabtettirilmesi, Hicro: 11 Ramzân, sene 1027), BOA, MD, Nu.: 82, s.198.
  23. 237 — Sirem Beği Hasan Beğe hüküm ki: Sirem Beği Hasan Beğin, Özo seferine gitmek üzere hazırlıklar yaptığı sırada sancağına müdahalede bulunulduğunun iştirilmesi üzerine, sancak kayıtlarına bakıldığında sancağın kendisi üzerinde olduğu anlaşıldığından, kimseyi sancağına müdahale ettirmemesi ve bir an önce Özo taraflarına gidip hizmette bulunması, Hicro: 7 Cemazeyilâhir, sene 1027), BOA, MD, Nu.: 82, s.157.
  24. 231 — Silistre kâdosına ve Silistre Kal'ası Dizdârı Mehmed'e hüküm ki, Hicro: 7 Cemazeyilâhir, sene 1027, BOA, MD, Nu.: 82, s. 152–153.
  25. 238 — Bosna Eyâletine mutasarrıf olup Özo cânibine Serdâr olan Vezor İskender Pasaya hüküm ki, 7 Cemazeyilâhir, sene 1027), BOA, MD, Nu.: 82, s. 158.
  26. 310 — Özo beğlerbeğisine ve Babadağı kâdosına ve Tuna Nâzırı Mustafa'ya hüküm ki, Hicro: 1 Ramazân, sene 1027, BOA, MD, Nu.: 82, s.206.
  27. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. — Часть третья: Акты о козаках (1500–1648). Том I. — Киев В типографии И. и А. Давиденко, 1863. — С. 265–267. — 434 с.
  28. Kitab al-Masalik wa'lMamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far. Bibliotheca geographorum arabicorum [editit M. J. de Goeje]. Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870–1894, Pars VI, 1889, XXIII, 216, 308 p.
  29. Літопис Руський за Іпатським списком / відп. ред. О. В. Мишанич; переклад з давньоруської Л. Є. Маховця. — Київ: Дніпро, 1989. — 590 с.

REFERENCES

1. TÜRK ANSIKLOPEDİSİ (1976) Boğdan — Bogdan. Cilt 8. İstanbul: Millo Eğitim Basımevi. (In Turkish)
2. SĘKOWSKIEGO, J. J. (ed.) (1824) *Collectanea z Dziejopisów Turreckich Rzeczy do Historii Polskiej Służącyc. Z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag przez J. J. Sękowskiego Profesora zwyczajnego języków Wschodnich w Cesarskim Uniwersytecie S. Petersburgskim*. Tom Pierwszy z Rycinami, w Warszawie Nakładem Zawackiego i Węckiego Uprzywilejowanych Drukarzy i Xięgarzy Dworu Królestwa Polskiego. (In Polish).
3. FİNKEL', K. (2010) *Istoriya Osmanskoj imperii: Videniye Osmana — The history of the Ottoman Empire: Osman's Vision*. Translation from English. Moscow: FST. (In Russian).
4. IVANİCS, M. (1995) *Nimçe İmparatoru Hizmetinde Bulunan Kazak Kuvvetleri (1593–1606) — The Cossack forces in the service of the Emperor Nemce (1593–1606)*. Szeveget / Macaristan. (In Polish).
5. LEP'YAVKO, S. (1996) *Kozats'ki viyny kintsya XVI st. v Ukraini — Cossack wars of the late XVI century in Ukraine*. Chernihiv: Siveryans'ka dumka. (In Ukrainian).
6. KRYUKOV, V. H. (2009) *Al-Kh^uvarizmi pro «Sarmatiyu — zemlyu burdzhaniv» ta susidni z neyu «krayiny» — Al-Kh^uvarizmi of «Sarmatia — burdzhanian land» and neighboring countries*. Luhans'k: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». (In Ukrainian).
7. AYCIBIN, Z. (2007) *Kâtib Zelebi. Fezleke: Tahlil ve Metin. I, II, III, Doktora Tezi*. In: *Zeynep Aycibin (20016076), Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir Uçcan, T. C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı*. İstanbul. (In Turkish).
8. TÜRK ANSIKLOPEDİSİ (1966) *Dobruca*. Cilt XIII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi. (In Turkish).
9. EKKEHARD, E. (1970) *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*. München : Callwey. (In Germany).
10. ÖZTÜRK, Y. (2004) *Uz'v'den Tuna'ya: Kazaklar — 1. 1. Baskı*. İstanbul. Yeditepe. (In Turkish).
11. TURANLI, F. (2016) *Zaporoq Kazaklarının Güney Karadeniz Sahillerine Düzenledikleri Seferleri. Uluslararası Gazi Şeyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu — III*. Kocaeli Üniversitesi. Türkiye. (In Turkish).
12. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2001) 2 [3] — *Silistre ve Niğbolu ve Vidin sancaklarında vâki' olan kâdoları hüküm ki*. BAO, MD. Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). Yayın Nu.: 54. *Doven-ı Hıttıyın Sicilleri Dizisi: VII*. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Ankara. (In Turkish).
13. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2001) 4 [5] — *Akkirman kâdosına ve mütesellimine hüküm ki, Hicri: 10 Zolkade, sene 1036*, BAO, MD. Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel

- Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII. Ankara. (In Turkish).
14. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2001) 100 [118] — Sinob monlâsına hüküm ki, BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54. Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII. Ankara. (In Turkish).
  15. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2001) 65 [80] — Beğlerbeğisi İbrâhom dâme ikbâlühüya hüküm [ki], BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. Yayın Nu.: 54. Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII. Ankara. (In Turkish).
  16. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2001) 105 [123] — Özo Beğlerbeğisi İbrâhom Pasa'ya hüküm ki, Hicro: 3 Zilkade 1037, BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII. Ankara. (In Turkish).
  17. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2001) 101 [119] — Kefe ve Sudak ve Taman kâdolarına hüküm ki, Hicro: 27 Şevval, sene 1037, BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Dovân-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: VII, Ankara. (In Turkish).
  18. PEÇEVI, İ. (1999) Pecevi Tarihi. In: Bekir Sıtkı Baykal. Cilt II. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları. (In Turkish).
  19. AL-IDRISI (1891) *Opus geographicum sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare student» — The work of geographic or «Book to their delight that countries accustomed to travel to student».* Consilio et auctoritate E. Cerulli, F. Gabrieli, G. Levi Della Vida, L. Petech, G. Tucci. Una cum aliis ediderunt A. Bombasi, U. Rizziano, R. Rubinacci, L. Veccia Vaglieri. Fascicle VIII. Neapoli — Romae: Publisazipni dell 'Istituto per l'Oriente. Consilio et auctoritate E. Cerulli, F. Gabrieli, G. Levi Della Vida, L. Petech, G. Tucci. Una cum aliis ediderunt A. Bombasi, U. Rizziano, R. Rubinacci, L. Veccia Vaglieri. Fascicle VIII. Neapoli — Romae: Publisazipni dell 'Istituto per l'Oriente. (In Latin).
  20. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2000) BAO, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara. (In Turkish).
  21. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2000) 87 — Boğdan voyvodasına hüküm ki: Boğdan'da bulunan vladika, metropolit vs. papazların işlerine Rum patrikleri ve dışardan bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalelerin önlenmesi, Hicro: 9 Cemazeyilevvel, sene 1026, BOA, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara. (In Turkish).
  22. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2000) 298 — Silistre sancağında vâkı' olan kâdoları hüküm ki: Silistre sancağına arpalık olarak mutasarrıf olan

- Özo Beğlerbeyi Mehmet Beğ Özo Kalesi'nde kışlayacağından, sancağın a'sâr ve rüsumu ile bâd-ı hevâsının kendi yerine görevlendirdiği kethüdası Mehmet Çavus'a tahsil ve zabtettirilmesi, Hicro: 11 Ramzân, sene 1027, BOA, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara. (In Turkish).
23. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2000) 237 — Sirem Beği Hasan Beğe hüküm ki: Sirem Beği Hasan Beğin, Özo seferine gitmek üzere hazırlıklar yaptığı sırada sancağına müdahalede bulunulduğunun işitilmesi üzerine, sancak kayıtlarına bakıldığında sancağın kendisi üzerinde olduğu anlaşıldığından, kimseyi sancağına müdahale ettirmemesi ve bir an önce Özo taraflarına gidip hizmette bulunması, Hicro: 7 Cemazeyilâhir, sene 1027, BOA, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara. (In Turkish).
24. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2000) 231 — Silistre kâdosına ve Silistre Kal'ası Dizdârı Mehmed'e hüküm ki, Hicro: 7 Cemazeyilâhir, sene 1027, BOA, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara. (In Turkish).
25. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2000) 238 — Bosna Eyâletine mutasarrıf olup Özo cânibine Serdâr olan Vezor İskender Pasaya hüküm ki, 7 Cemazeyilâhir, sene 1027, BOA, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara. (In Turkish).
26. YILDIRIM, O. et al. (ed.). (2000) 310 — Özo beğlerbeğisine ve Babadağı kâdosına ve Tuna Nâzırı Mustafâ'ya hüküm ki, Hicro: 1 Ramazân, sene 1027, BOA, MD, Nu.: 82 (1026 –1027 / 1617–1618). T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu : 47. Dovân-ı Humâyûn Sicilleri Dizisi: VI, Ankara. (In Turkish).
27. Архив Југо-западној Россіи, изданаemyj vremennoj komissiej dlja razbora drevnih aktov, vysochajshe uchrezhdennuju pri Kievskom Voennom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore — Archive of southwestern Russia issued by the Commission for the study of ancient documents, the highest established with the Kyiv Military, Podolsky and Volyn Governor-General (1863) Akty o kozakah — Acts of the Cossacks. Part three (1500–1648). Volume I. Kiev: In typography I. and A. Davidenko. (In Turkish).
28. ABU' KASIM OBAIDALLAH ibn ABDALLAH ibn KHORDADHBEH (1889) Kitab al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadhbek et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far. M. J. de Goeje

- (ed.). *Bibliotheca geographorum arabicorum*. Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870–1894. Pars VI. *Kitab al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum)* auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadhbeh et Excerpta e *Kitab al-Kharadj* auctore Kodama ibn Dja'far. *Bibliotheca geographorum arabicorum* [edidit M. J. de Goeje]. Lugduni Batavorum : Verlag von E. J. Brill, 1870–1894, Pars VI, 1889, XXIII, 216, 308 p. (In Turkish).
29. MYSHANYCH, O. V. (ed.) (1989) *Litopys Rus'kyi za Ipats'kym spyskom — Chronicle of the Russian list Ipatiev*. Translated from old Russian by L. Ye. Makhnovets'. Kyiv : Dnipro. (In Ukrainian).

Надійшла до редакції 9 квітня 2017 р.